

B R I E F

VAN DEN HEER

Mr. J. C. W. LE JEUNE,

AAN DEN HEER

Dr. J. G. OTTEMA.

Wel Edele Zeer Geleerde Heer!

Uwe verhandeling, in het 4de deel van *De vrije Fries*, bl. 105 en volgg., over den loop der rivieren, en het daarbij gezegde over de *Betuwe*, de *Felwe* enz., heb ik met dubbele belangstelling gelezen, omdat ik sedert het ophouden mijner ambtsbetrekking, in 1844, te *Wageningen* woon, en mij dus voor een gedeelte op het terrein zelf bevind.

Hetgeen daarin door UEd., in overeenstemming ook met andere oudheidkenners, wordt beweerd, omtrent den loop van eenen arm van den *Rijn* door de zoogenaamde *Geldersche vallei*, meen ik niet op stellingen toon tegen te spreken, of te kunnen wederleggen, maar vertrouwend, dat UEd. het met mij eens zult zijn, dat *tegenwerpingen* dikwijls het beste middel zijn, om eene zaak boven allen twijfel in het licht te doen stellen, en mij het bescheiden voordragen van eenige, die zich daartegen opdoen, wel zult ten goede houden, laat ik ze hier volgen. Het zal mij een genoeg zijn, die door een *antwoord* van UEd. te

zien opgelost, en dat *De vrije Fries* aan beide eene plaats gelieve te vergunnen.

Ik geloof ééne aanmerking te moeten doen vooraf gaan. Bij onderwerpen van dezen aard doen zich drieërlei soort van gronden of bewijzen voor, *Geologische*, *etymologische* en *historische*. Geen van deze kan genoegzaam gelden, wanneer een der anderen het stellig omver werpt; en wat de *etymologische* betreft, zal ik gaarne toegeven, dat zij, zonder door de andere ondersteund te zijn, veeltijds weinig waarde hebben. Onder de *geologische* bewijzen, of aanleidingen althans tot onderstellingen, heeft men, naar mijn inzien, voor ons onderwerp, niet tot een vroeger tijdvak op te klimmen, maar behoort men alleen na te gaan, wat het alluviale, dat ik, in dezen zin, het tegenwoordige mag noemen, aan de hand geeft; de *geografische* berigten knoopten zich daaraan vast, en aan hetgeen de geschiedenis uit echte bescheiden leert.

Zie hier nu, Wel Ed. Heer! wat ik, zonder mij aan eene rangschikking dier gronden te binden, aan uwe overweging aanbied.

Ik begin met eenige daadzaken aan te voeren, en zal de gevolgtrekkingen daarbij voegen, die mij wettig toeschijnen.

BACHIENE, *Beschrijving der Nederlanden* (zijnde het 4de deel der *Algemeene geographie* van BUSSCHING), noemt de *Grebbe* eene beek, vallende, tusschen *Wageningen* en *Rhenen*, in den *Rijn!* bladz. a. 279. » Zij is aan » de oostzijde de grensscheiding tusschen *Utrecht* en *Gelder-* » *land*, en ontstaat uit de zoogenaamde *Rhenensche* » *veen*, en heeft hare *uitwatering*, oostwaarts van de stad » *Rhenen*, in den *Rhijn*. Zij is daardoor van groot gerief, » om den turf naar den *Rhijn* af te voeren, en heeft aan » den mond *schutsluizen*, om het *Rhijnwater*, ingeval deze » rivier tot zekere hoogte gerezen is, uit de binnenlanden » te keeren," aldaar bl. a. 981. Zie ook a. 1086.

Zoo was de stand der zaken in het jaar 1775. De aanduiding der schutsluizen laat geen twijfel, dat hij het water bedoelt, dat den voet bespoelt van den Rhenenschen of Grebschen berg, waar de bekende *Koningstafel* op den hoogen vooruitstekenden heuvel in het oog valt, en de tegenwoordige eigenaar, BN. VAN KNOBELSDORF, een steenen gebouw laat zetten, van hetwelk men de geheele streek overzien zal. Tusschen *Wageningen* en *Rhenen* is geene andere waterloop *in* noch *uit* den *Rijn*. In 1845 was deze sluis geheel vervallen, en heeft men begonnen die te vernieuwen en te verbreedden, en het paalwerk te heijen, en is het metzelwerk boven den grond zoo ver gevorderd, dat vermoedelijk in het aanstaande voorjaar de dam en de dijk, ter noodige breedte, zal worden doorgegraven.

VAN WIJN, *Huiszittend leven*, I, bl. 502, brengt, op grond van aldaar aangehaalde charters, de doorsnijding van het riviertje de *Noda*, thans de *Greb*, tot het jaar 1165. De oorsprong van dien naam kan ons hier onverschillig zijn, genoeg, dat hij ons gewaarborgd en overgebleven is in de (vermoedelijk Geldersche uitspraak) *Nude-poort*, en de aan die zijde liggende landerijen te *Wageningen*. Men vergelijkte SLIGTENHORST, *Geldersche Geschiedenis*, eerste deel, en denke aan de *Neude* te *Utrecht*.

De *Grift*, om den turf te vervoeren uit de veenen, is aangelegd ten tijde van den Utrechtschen bisschop DAVID van *Bourgondië* (1456—80, of kort na 1483), en daarom de *Bisschops-Grift* genoemd. Eene vaart van *Wageningen*, een eindweegs noord- en vervolgens westwaarts loopende, in de vorige eeuw gegraven, vereenigt zich, naar de Stichtsche zijde *bogtig* loopende, met deze water-gemeenschap. De hooge kant langs deze bogten draagt nog den naam van de *Eem-wal*, en hier is kennelijk de kromme

Eem, aangewezen op de kaart van de provincie *Utrecht*, bij *TIRION*, *Hand-Atlas*, II, 62. Dezelfde kaart wijst, $\frac{1}{2}$ uur hooger, ten noordoosten, de *Geldersche waterloozing*, daarin vallende.

Uit dit een en ander leid ik af: 1°. De *afhelling* was oorspronkelijk naar den *Rijn*. 2°. Indien de bedding *noordwaarts*, naar *Amersfoort*, lager was geweest, zou het water uit de veenen zich *daarheen*, en niet *zuidwaarts* ontlast hebben; en 3°. de *doorsnijding* niet *zuidwaarts* gedaan zijn.

Men moet daarbij het *aanslibben* der rivier niet uit het oog verliezen, waardoor de uiterwaarden zijn ontstaan, zoodat *Wageningen* thans verscheidene minuten gaans landwaarts in ligt, terwijl in vroeger tijd de rivier langs, zoo niet in, een gedeelte van de tegenwoordige stad liep, in het midden van welke nog het voormalige tol- of veerhuis wordt aangewezen. Die *aanslibbingen* stuitende tegen den dijk, welke den *Wageningschen* berg met den *Rhenenschen* verbindt, zoo is de tegenwoordige grondslag in de vlakte tusschen deze beide (in de *Nude*) lager dan het bed der rivier.

Gaan wij nu verder. De kaarten wijzen ons, alle van de *Veluwe* afstroomende, de *Luntersche* en andere meer *noordelijke* beken, die de *Amersfoortsche Eem* vormen. Uit het hier weder aantreffen van een water van dien naam volgt niet, dat deze gemeenschap had met de eerstgenoemde. Indien toch *Eem* een de velden bevochtigend, de *beemden* besproeiend, water beteekent, dan is het niet vreemd, dien naam daar, gelijk ook elders, aan te treffen.

In het vlak der *Geldersche* vallei ontdekken wij dus eene *zuidelijke* en eene *noordelijke afhelling*. Nog in de vorige eeuw werd de inundatie van de linie van de *Greb* gevcrmd, aan de *zuidzijde*, door het water van den

*

Rijn in te laten, aan de noordzijde, tusschen *Veenendaal* en *Amersfoort*, door het ophouden der bij die stad afvloeiende wateren.

Van die noordelijke afhelling getuigt ook de loop der Luntersche beek, die van de Veluwsche hoogte tegen die der Amersfoorder bergen stuit, en, in het tegenovergesteld geval, zuidwaarts zou hebben afgevoerd.

De vlakte beschouwende, die ten zuiden van de Luntersche beek ligt, — dit zal voor ons onderwerp genoeg zijn, — dan vinden wij haar, van den Gelderschen tot aan den Stichtschen bergrand, geheel *Veengrond*, die ten zuiden strekt tot aan het voorheen breeder bed van den *Rijn*, dat is, tot omtrent de vaart, waarvan ik gesproken heb, een eindweegs ten noorden van den tegenwoordigen straatweg.

Ik mag, als erkend, aannemen, dat *Veen* gevormd is uit omgevallen wouden, en merk daarbij op, dat men deze nog in wezenlijkheid en in naam staande ziet aan den Stichtschen bergrand, naast de *Veenen*, in *Renswoude* (de gerekte Utrechtsche uitspraak voor *Rhenens-woude*?), *Woudeberg* enz. Ik behoef tevens niet te betoogen, dat *wouden* het aanwezen van een rivier-bed tegenspreken. Waar was dan dit laatste?

Omgekeerd, geloof ik te mogen stellen, dat dit aanwezen zich althans laat vermoeden, waar men *steenaarde* aantreft. Deze vindt men, onder anderen, in de oeverlanden tusschen *Wageningen* en *Rhenen*, ook binnendijks, waar men mij verzekert, dat zij op eenige plaatsen wel 8 voet onder den bovengrond is, deze is, doorgaande, zuivere klei.

Als wij, na deze beschouwing, den loop van den *Rijn* van *Arnhem* nederwaarts volgen, dan is er in den *Veluwe* zoom geen inham, die in aanmerking komen kan: de kleine laagten, waarin, bij *Helsum* en bij *Renkum*, een paar beken uitwateren, zijn er geen; de Geldersche valei,

meen ik te hebben getoond, kan het evenmin zijn geweest. Daarentegen valt het in het oog, hoe de stroom, na de laatste heuvels, die hem beperkten, tusschen *Rhenen* en *Amerongen*, te hebben ontmoet, eene kil, ten oosten van *Wijk bij Duurstede* (ruimer dan die van de *Lek*, mischien), heeft gevormd, en noordwest is voortgevloeid. Van dit in vroeger tijden gewis ruimer rivierbed, heb ik op onderscheiden punten zelf, voor vele jaren, de sporen gevonden en aangewezen in eenige papieren, oudheden de stad en provincie van *Utrecht* betreffende, welke ik aan wijlen Mr. J. SCHELTEMA heb medegedeeld, doch tot nu toe niet geslaagd ben terug te vinden.

Ik herinner mij niet, dat het bestaan van dezen evengemelden arm van den *Rijn*, langs *Wijk*, *Utrecht*, *Leiden* enz., zoo als men die gewoonlijk onderstelt, door iemand is tegengesproken; maar is het dan niet hoogst onwaarschijnlijk, dat die arm zou hebben bestaan, indien de rivier zich reeds 2 of 3 uur hooger eenen weg noordwaarts gebaad had?

Zou de plaats van TACITUS, door UEd. aangehaald, bl. 164, hier ook eenig licht geven? Als wij, voor *invaTAsitam*, met eene, in unciale letters zeer geringe, verandering lezen *in vaDOsitam*, dat is, waar het ondiep is, waar men van den Gelderschen tot den Utrechtschen heuvelrug kan waden, namelijk, door het water, den bodem van de tegenwoordige *Viterwaarden* en de *Nude*, dat aan de noordzijde door de, toenmaals hoogere, woud-, nu veenstreek, bepaald werd.

Dat die waadbare plaats, het *vadum*, de aandacht van den geschiedschrijver heeft getrokken, mag men misschien daaraan toeschrijven, dat het een opmerkelijk punt was op den reisweg, die aan de noordzijde van den stroom, vermoedelijk dezen in het gezigt houdende, en niet door eene veertien uren breede heide- en woud-streek, zal ge-

loopen hebben. Langs den stroom was ook de rigting de naaste op *Batavodurum*, en dat de Romeinen niet vreemd waren van den weg over den rand der hoogten, kort bij den oever, te nemen, blijkt onder anderen uit de rigting van den weg van *Lugdunum Batavorum* naar het *Forum Hadriani*, welke den kant van de duinstreek volgde, die thans nog den naam van *veur*, tusschen *Voorschoten* en *Voorburg*, draagt. Het is geen wonder, dat zij, in een woest land, door halve wilden bewoond, hieraan de voorkeur gaven.

Indien, naar de gissing, die ik gewaagd heb, TACITUS werkelijk *in vado sitam* heeft geschreven, spreekt het van zelf, dat men dit gezegde niet kon opvatten, als of het eiland *in* die waadbare plaats lag: een door water omringd land, liggende *in* eene ondiepte, is bijna onzin. Maar *nabij, op de hoogte van*, het wad, schijnt eene zeer verstaanbare aanduiding. Waarom hij nu de *insula Batavorum*, als daar omstreeks gelegen, kan aangeduid hebben, daar het eiland zich toch hooger op, en veel verder benedenwaarts uitstrekt, zal ik verder niet beproeven te beantwoorden, maar alleen aanmerken, dat het, naar mijne gedachte, veel kleiner was, dan men thans gewoonlijk onderstelt, naar den tegenwoordigen staat van onze ingedijkte en afgeleide beneden-rivieren, en de gedurende eenige honderd jaren nog plaats gehad hebbende aanslibbingen. Mij komt het bedenkelijk voor, of de gronden, welke de tegenwoordige Alblasser waard, Zwijndrechtsche waard, waar men, onder de lagen van klei en blaauw zand, op verscheidene voeten diepte, schelpzand aantreft, *Putten* en *Voorne* uitmaken, er een gedeelte van waren? Wanneer zijn ze er dan, in later tijd, van afgebroken? De *St. Elizabethsvloed* heeft de *Oude Maas* en het rivierbed tusschen *Abblasserdam* en *Riddershoek* niet doen ontstaan. Waren niet, waarschijnlijker, al die plekken deels bedding van

de inéén loopende *Maas* en *Rijn* (namelijk de *Waal*-arm), deels slikken, gorzen, zandplaten, waarvan het onzeker mogt heeten, *mare sit an tellus*? Dat de Romeinen op die uiterste, schier ongenaakbare, zandpunten zich versterkt hadden, zoo als in de *arx Britannica* en op de hoogte van *Oostvoorne*, bewijst, mijns bedunkens, het tegendeel niet, zoo min als de vermoedelijke ligging van *Witlam*, welke handelplaats en haven ik geloof aan den vroegsten tijd der Noorsche zeevaarders (die toch niet allen zeeroovers waren) te mogen toekennen, in wier tongval men *vid-hel-hamn*, de *wijde-hel-haven*, de *Bree-helle*, *Brielle*, herkent.

Op etymologtsche gronden overwegende wat den *Rijn* in ons onderwerp aangaat, vind ik, dat UEd. (bl. 159) » het voor waarschijnlijk houdt, dat de Batavieren, toen » zij zich tusschen de takken van den *Rijn* vestigden, aan » die stroomen namen hebben gegeven, *eer zij wisten*, » *dat de rivier hooger op den naam van Rijn, Rhenus*, » *droeg*." Is het laatste zoo waarschijnlijk? Zij kwamen den *Rijn* afzakken, langs eene der kleinere rivieren, die er zich omtrent, zoo niet boven, de plaats der *Colonia Agrippina* in ontlasten. Waarom zoude deze Germaansche volksstam niet bekend zijn geweest met dien » Groot- » vorst van *Europa's* stroomen," wiens naam ik voor Germaansch, van *rinnen* ontleend, houde? Waaruit blijkt het, dat de Romeinen dien niet van de Germanen hebben overgenomen, gelijk dién der *Albis* van de Noord-Germaansche *Elve*?

Even als den naam van *Rijn*, houd ik ook dien van de *Waal* (van het *wallen* des waters) voor Germaansch, en vereenig mij gaarne met Uwe lezing, in de noot op bl. 162, » *ubi jam WAL dicitur*.

Laat ik nu mogen vragen: waarom, indien de regter *Rijn*-arm, ik bedoel dien, welke het eiland der Batavieren

aan den noordkant omvatte, door de Geldersche valei wegstroomde, behield hij daar den naam niet, terwijl hij bijbleef aan de, in die onderstelling geringe, sprank van de Greb tot aan Wijk bij Duurstede? En waarom lekte, door eene geul, van dit laatste punt af, het water naar de Maas bij het tegenwoordige dorp Krimpen?

In de tweede lettergreep van *Felwe* vindt UEd. alleen een uitgang (*terminatie*). Mij komt het tot nu toe voor, dat zij een *compositum* is, zoo als het er doorgaans voor gehouden is, van *auē* (in de latere Latiniteit tot *avia* uitgerekt), met de eerste lettergreep, die de gesteldheid der *auē* uitdrukt. Van deze *auen* treft men er nog heden verscheidene aan in de nabijheid, in de provincie *Utrecht*: *Rijnauen*, *Schoonzuen*, en, indien ook al deze van jonger tijd zijn mogen, niemand zal toch het woord *au*, in de gegeven beteekenis van land tusschen stroomen gelegen, aan de Duitsche taal betwisten.

Vergun mij, Wel Edele Heer! te dezer gelegenheid nog iets, over een' anderen plaatselijken naam, bij te brengen: *Kinhem*, in de door U (bl. 111) aangehaalde woorden uit HEDA. De naamsbeteekenis van het door Heer GEERART en VROUW MACHTELT al te befaamde *Velzen*, betuig ik niet te weten, en herinner mij niet, dat ALTING of HOEUFT dien ophelderen, maar, tot nu toe, vind ik geen twijfel of het is het *VoLiScENa* van HEDA. De *villa Adrichem* is het oude slot van dezen naam, in *Kennemerland*, bij de *Beverwijk*. Hieruit volgt, mijns inziens, dat men *Kinheim* niet boven, maar beneden, *Alkmaar* moet zoeken. Wat is nu dat *Kinheim*? Ons Oud-Duitsch *heim*, Deensch *hjem*: de woonplaats van-, aan-, of nabij *kin*; blijkbaar overgebleven in *Kinheimerland*, met verwisseling der *i* in de scherpe *e*, *Ken-nim-er-land*. Maar nu de eerste lettergreep: *ken*? Ook daarvan weet ik de etymologie niet aan de hand te geven, doch vermeen, dat het een

water beteekent, niet in het algemeen, maar bij onderscheiding van andere, gelijk men *sloten*, *wateringen*, *vaarten*, *zwetten*, onderscheidt. Zoo ook *kin* of *keen*. Men kende in vroeger tijden in *Delfland de keene*, zijnde een eenigzins bogtig vaarwater, hetwelk de *Watersloot* bij *Delft* verbindt met de Vlaardingsche vaart, en doorloopt naar *Maassluis*. Aan dit water lag het, omstreeks het begin dezer eeuw afgebroken, slot *Keenenburg*, tegen over het zeer oude dorp *Schipluiden*, hetwelk gezegd wordt zijn naam te hebben ontleend van het aldaar *scheep* gaan der *lieden* naar de *Maas*. Al verder, een der Zeeuwsche vaarwaters heet de *Wyve keen*. Vraagt UEd. mij nu, hoe, na zoo veel omhalens, dit overeen is te brengen met de beschrijving *pago Kinheim super fluvium Voliscina*? Enkel door eene parenthesis: *pago (Kinheim super fluvium) Voliscena*. De drie middelste woorden houd ik voor ingevoegd, of uit eene kantteekening ingeslopen, in den tekst, ter nadere aanwijzing der ligging. Weet men eene betere etymologie van *Kinheim*, of het *Kinnemerland*, gaarne zal ik ze aannemen.

Door het genoegen, hetwelk het lezen uwer verhandeling mij verschaft heeft, is mijne aandacht er te meer op gevestigd geworden. Zoo heeft het dan ook deze getrokken, wat, bl. 139, voorkomt omtrent de *Hercules columnae*. Bij het eerste lezen der woorden van *TACTUS* denkt men aan den ingang van de *Baltische zee* en de *Sond*, zoo als UEd. ook van dit gevoelen is, bl. 141, en de aanblik van het op vijf mijlen afstands van *Helsingör* in het oog vallende hooge punt *Köllen*, schijnt het te bevestigen. Als men echter een oog op de kaart slaat, wordt het dan niet waarschijnlijker, dat de scheepvaart der Romeinen, langs de kusten, niet verder heeft gestrekt, dan noordwaarts tot aan, of op het thans nog gevaarlijke Jutsche rif, tegen over welke noordelijke punt van *Jutland* de zuidelijkste

van *Noorwegen* den ingang vormt? Ten ware men deze
kaap ter *Neuze* van de noordoost punt van het Schager rif
voor den bedoelden ingang wilde houden?

Met wezenlijke achting heb ik de eer te zijn,

UEds. Z. D. V. dienaar,

Wageningen,

LE JEUNE.

3 September 1846.

~~XXXX~~